

POMOGÁTS BÉLA (1934–2023)

KAPPANYOS ANDRÁS

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet
osztályvezető és igazgatóhelyettes

kappanyos.andras@abtk.hu

ORCID 0000 0002 0474 41099

- Amikor a személyiség kialszik, az életmű lezárul és hirtelen teljességgént mutatkozik meg. Ilyenkor nemcsak a veszteséggel, hanem egyidejűleg a hagyatékkal, vagyis az életmű nyereségével is számot kell vetnünk. Pomogáts Béla esetében ez a hagyatékok olyan terjedelmes és szerteágazó, a lezárulás óta eltelt idő pedig olyan rövid, hogy nehéz megtalálni a megfelelő távlatot; ezért választom kiindulásul a magyar irodalomtörténet perspektívája helyett előbb csupán az Irodalomtudományi Intézet perspektíváját.

Az intézet bő két emberöltőnyi történetére visszatekintve két jól megkülönböztethető, önálló arcullattal rendelkező nemzedék rajzolódik ki: a húszas évek első felében született alapítóké, akik 1956-ban (Sőtér István tekintélyének védernyője alatt) már meglett tudósként rakták le az intézet szellemi alapkövét (Klaniczay Tibor, Szabolcsi Miklós, Nyíró Lajos, Tarnai Andor, hogy csak a leginkább jellegadó személyiségeket említsem), és a negyvenes évek első felében született megújítóké, akiknek a hetvenes-nyolcvanas évekbeli kezdeményezésein alapszik a modern magyar irodalomtudomány (ismét szűk válogatásban: Bonyhai Gábor, Bojtár Endre, Szeged-Maszák Mihály, Szörényi László, Veres András és még néhányan). A két erős arcélű és átütő hatású nemzedék közé illeszkedik a közvetítőkké szétszórta, elmosódóbb körvonalú csoportja, amelyet Bodnár György, Béládi Miklós, Szili József és Pomogáts Béla neve fémjelez. Béla maradt közülük utolsónak, s utolsó nyilvános szerepléseinek egyikén, barátját és nemzedéktársát, Rónay Lászlót búcsúztatva azt ígerte, rövidesen követi őt. Így történt valóban.

Pomogáts Béla pályája 1957-ben is indulhatott volna, de 1956-os szerepvállalásának következményei késleltették ezt az indulást. A fiatal értelmiségiek esetében az előmenetel adminisztratív akadályozása része volt a büntetésnek, mintha a letartóztatás, az internálás és a rendőri felügyelet önmagában nem lett volna elég. 1957-ben

Pomogáts Béla már gyakornokként szolgált az intézetben, de a megtorlás és annak utórezgése egészen 1965-ig elodázták ennek a kapcsolatnak a véglegesítését. Ettől a kényszerű megszakítástól eltekintve teljes felnőtt életét az intézet kötelékében töltötte, és ezt a szálát a visszavonulás sem szakította el. 85. születésnapján köszöntöttük fel utoljára, és talán az sem nélkülöz valamiféle szimbolikus jelentést, hogy évtizedek óta az otthona is az intézet közelében állt: a Himfy-lépcsővel csaknem szemben, a Villányi úton.

Az első publikációtól az utolsóig tartó hatvanévnvi periódust két egyenlő félre vágja a rendszerváltás. A tanulmányok, kritikák, szerkesztett és szerzői könyvek áramlása az első és utolsó évek kivételével szinte egyenletes, de a kinevezések és kitüntetések mind a második félidőre esnek. Hetvenévesen, egy visszatekintő írásban úgy fogalmazott, kissé büszke is arra, hogy csak 1990 után érkeztek meg ezek az elismerések. Az intézetben a *Literatura* főszerkesztője lett, később a Modern osztály vezetője, majd igazgatóhelyettes – és furcsa, komplex, zavarba ejtő érzés belegendolnom, hogy ezt a három posztot ma én töltöm be, habár egyikben sem voltam közvetlen utóda. Ezekon a posztokon és ezektől függetlenül is Pomogáts Béla hat évtizeden át vett részt az intézet életében: tovább, mint bárki más.

Bár ennek az időtávnak én csak a második feléről rendelkezem közvetlen tapasztalattal, olykor megesis velem, hogy allegorikus személyként tekintek az intézetre, mint egy intellektuális dzsinre, amely megannyi nagyformátumú tudós szellemi energiáját és jellemvonásait olvasztotta magába. Béla hagyatékából felismerem benne a magyar írott kultúra teljessége iránti pátoszmentes, komoly elkötelezettséget; a közvetlenséget, segítőkészséget, a rátartóság hiányát; a józanságot, a szélsőségektől való tartózkodást; a humort, öniróniát, mesélőkedvet, optimista kedélyt. Persze, az intézet mindenekelőtt valójában munkahely, amely feladatokat, felelőségeket és fizetést ad, de ennek ellenére is hordozza ezeket a tulajdonságokat: nem a megszentelt falakban, hanem az esendő, mindennapi attitűdjeinkben. Ebben Pomogáts Béla szerepe elvitathatatlan.

Eddig csupán arról írtam, hogyan kapcsolódik személye ahhoz az intézményhez, amely mindkettőnk életében döntő szerepet játszott, s amelynek révén mintegy másfél évtizedet együtt dolgozhattunk. Béla formátuma azonban – különösen 1990 után – messze túlnőtt ezen az intézményen: vele kapcsolatban elkerülhetetlen az „egyszemélyes intézmény” közhelye. A rendelkezésünkre álló fogalmak közül talán a „kultúrdiplomata” írja le legjobban a tevékenységét: a magyar–magyar megértés utazó nagykövete lett, mindenekelőtt a Kárpát-medencében, de a diaszpórára is kiterjedően. Azt a munkát folytatta a tárgyalások, előadások, kapcsolatteremtések, békítések, vagy akár csupán a panaszok meghallgatásának, meghallásának az eszközeivel, amelyet írásaiban évtizedek óta végzett. Nyilván *A magyar irodalom története 1945–1975* határon túli irodalomnak szentelt záróköteté juthat először eszünkbe, de Pomogáts Béla szerzői köteteinek sorát már 1968-ban egy Kuncz Aladár-kismonográfia nyitotta meg.

Az intézeti stallumok mellett 1992-ben az Anyanyelvi Konferencia elnökévé, 1995-ben a Magyar Írószövetség elnökévé, 2003-ban az Illyés Közalapítvány kuratóriumi elnökévé választották, hogy csupán az irodalmi szempontból legfontosabbakat említsük a tisztségei közül. Ezek a tisztségek bizonyára strukturálták, keretozték, intézményi eszközökkel támogatták a tevékenységét, de egyáltalán nem szabtak neki határt: aki évtizedeken át fáradhatatlanul járta a határon kívüli és belüli intézményeket, az nem valamelyik intézmény képviselője volt, hanem maga az egyszemélyes intézmény, a karizmatikus előadó, a meleg humorú beszélgető, a kedves és elszánt vitapartner: Pomogáts Béla. Az intézeti folklórba beépült a viccelődés, hogy biztosan több példányban is létezik, vagy hogy amíg ő úton van, otthon a macskák is besegítenek az életmű gyarapításába.

Utazó nagyköveti működését én történetesen Újvidéken figyelhettem meg, sőt voltaképpen ez volt az a hely, ahol a legtöbb időt tölthettük együtt. Az intézetünk közel ötven éve tartja fenn kétoldalú konferenciasorozatát az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékével. 1974-ben budapesti részről Szabolcsi Miklós, Béládi Miklós és Pomogáts Béla; újvidéki részről Bori Imre, Bányai János és Gerold László kezdték el ezt a munkát. Béla halálával itt is az utolsó alapító atyát veszítettük el, s ráadásul ez is egy olyan pozíció, ahol „delegációvezetőként” én állok most a helyén. Fialat kutatóként számomra Újvidék mindenekelőtt azt jelentette, hogy a két kutatócsoport eltérő perspektívái új dimenziót, mélységet adnak a közös kérdéseknek, mint ahogyan a tárgyak háromdimenziós modelljét is a két szem eltérő képe alapján alkotja meg az agyunk. Béla számára ez az út mást is jelentett: mindenekelőtt baráti látogatást, a személyes kapcsolatok odaadó ápolását, s ezáltal egyben az élő magyar irodalom hálózatának folyamatos szövegetését, javíthatóságát. Biztos vagyok benne, hogy ugyanezzel a hangoltsággal utazott Kassára, Nagyváradra, Sepsiszentgyörgyre vagy Clevelandbe, de Zalaegerszegre vagy Sátoraljaújhelyre is. Mindenkit ismert és olvasott a magyar irodalomban: személyes ismerőse volt a teljes lexikon, de azok is, akik még bele sem kerültek. Voltaképpen ez állhatott a karizmája centrumában: egyrészt mindenkivel szót értett a magyar irodalomban, bizonyítva, hogy mindenkivel szót lehet érteni; másrészt képes volt egységes, eleven, komplex rendszerben látni az egészet. Erről a rendszerről egy saját makettet is felállított: lenyűgöző kiterjedésű és rendezettségű otthoni könyvtárát.

Az írásai is a jóindulatú megértés, megértetés, közvetítés, értékmentés gesztusai. Nem elméleti modelleket alkotott, hanem közel hozó, személyes ismerőssé avató olvasatokat. Sokszor dolgozott ellenszélben: *A nyugati magyar irodalom története 1945 után* című, Béládival és Rónayval közösen írt kötet csak bonyolult taktikai játszma révén láthatott napvilágot; olyan helyzetet sikerült kialakítani, ahol a betiltás még a megjelenésnél nagyobb botrányt okozott volna. De az akadályok nem csak adminisztratívák lehetnek. A 2010-es évek egyik fontos írása Nyíró József munkásságát méltatja, pontosan, indulat és részrehajlás nélkül, számot vetve az irodalmi értékekkel és az életrajz sötét foltjaival. Indulata csakis a politikai cselzövések ellen szól, amelyek – bármely oldalról – egymás ellen játsszák ki és ezáltal utilizálni pró-

bájják egy halott író élettörténetét és életművét. Pedig milyen egyszerű volna: megjelentetni a könyveit (politikai hátszél nélkül); hamvainak megadni a végtisztességet (politikai csinnadratta nélkül); olvasni és értelmezni a művét és nem felmagasztalni a személyét. Ez a cél is a magyar irodalom hálózatának javításához, gyógyításához tartozik: láthatóan még nem vagyunk hozzá elég érettek.

Képességeit, munkabírását, formátumát, karizmáját tekintve Pomogáts Béla lehetett volna sikeres politikus is: egy interjúban megvallotta, hogy a rendszerváltás idején nem is állt távol tőle ez az ambíció, csak felesége józansága térítette el a gondolattól. És talán ez az a pillanat, ahol meg kell említenünk Klárát, aki hatvan éven át volt a társa, támasza, és – mint ez a példa mutatja – őrangyala is. Bélától persze nem állt távol a politika: az Ötvenhatos Emlékbizottság és a Demokratikus Charta szövivőjeként is működött, vagyis habozás nélkül odaállt olyan ügyek mellé, amelyeket a magáénak érzett, és amelyek révén lehetőséget látott a világ menetének mégoly csekély eltérítésére valamilyen jobb irányba. De távolról sem csak politikai értelemben tette jobbá a világot. Az élet és az életmű – az ő esetében szoros egységben – fontos dolgokat példáz. Azt, hogy lehetséges tekintélyt szerezni és megtartani minden arrogancia nélkül. Azt, hogy lehetséges patriótának lenni szűkkeblűség és kirekesztés nélkül. Lehetséges sorsfordító történelmi változások örvényében is megőrizni az integritásunkat, egy élet folyamán akár többször is. Lehetséges urbánus attitűddel értően írni a népi irodalomról, lehetséges konzervatív ízléssel elismerni az avantgárd eredményeit. Fontos és aktuális tanulságok ezek: az intézetünkben, a szakmánkban, a mi közös Kárpát-medencénkben.